

КУЛТЪТ КЪМ МАРС В ПРОВИНЦИЯ ДОЛНА МИЗИЯ

Пена Лунгарова

Марс е общоиталийски бог. Вероятно първоначално той е племенен бог на сабиняните и е почитан като земеделски бог, но постепенно променя своята същност като бог на войната и се почита в Рим на *campus Martius*, извън помериума, където има олтар – *ara Martis in campo* – сакралният център на очистителното жертвоприношение – *lustrum*, извършвано на всеки пет години от цензорите при оттеглянето им от длъжност (Wissowa 1902, 130). В близост до олтара се намира храм на бога, обречен от D. Iunius Brutus Calpurnius през 138 г. пр.Хр. и изграден от гръцки архитект (*ibidem*, 133).

Друго много известно негово светилище, се намира при *Porta Capena*. Тук се събират войските, когато походът е насочен на юг и точно оттук тръгва организираният всяка година конен парад – *transvectio equitum* (*ibidem*).

Символи на Марс са съхраняваните в *regia* копия за хвърляне – *hastae Martis* и също така един свещен щит – *ancile*, които, по стар обичай, вождът, когато тръгва на бой, размахва с викове: *Mars vigila!*, което отрежда на Марс ролята му на страж – закрилник в *regia* (Simon 1984, 505). Това са оръжията и на жреците на Марс – салиите, когато два пъти в годината: през март – при започването на военните походи и през октомври – при тяхното приключване, са отбелязвани празничните цикли на бога (Wissowa 1902, 131).

По време на неговите празници през пролетта, посветени на конете – *Equiria* – 27 февруари и 14 март, на 1 март, *Agonium Martiale* – на 17 март, на оръжията – *Quinquatrus* – 19 март и на бойните рогове – *Tubilustrium* – 23 март, салиите правят шествие във военно снаряжение и почитат бога си с тържествени танци. По същия начин се празнува и през октомври, когато на 19 октомври се прави жертвоприношение с кон и отново се освещава оръжието – *armilustrium* (*ibidem*).

Значението на Марс в ранния Рим произлиза от това, че към култа на Юпитер, Марс и Квириин са принадлежали тримата *flamines maiores*. За римляните сабинският бог Квириин е като хипостаза на Марс, на мирния Марс, който за разлика от *Mars Gradivus* е почитан между стените на Рим (Голубцова 1985, 131), за което свидетелства Сервий: *Mars enim cum saevit Gradivus dicitur, cum tranquillus est Quirinus* (Serv. Aen. 292, 39–40). По времето на Гай Цезар, Квириин се идентифицира с обожествения син на Марс – Ромул и започва да се почита в храм, издигнат от Август (Simon 1984, 506).

Относно първоначалната същност на Марс са изказани различни становища: според едни той е висше божество, което според обстоятелствата конкретизира своята функция; други го определят като хтоничен или бог на смъртта; трети – като селски бог, който под влияние на Арес става бог на войната; за четвърти Марс е първичната сила на италийството, господар на дивата природа, закрилник и помощник в битката с непознатия свят навън (Croon 1981, 261).

Рестаурационната политика на император Август се свързва с възстановяването на 82 храма в Рим, с връщане към позабравените италийски и римски култове, съживяване на дейността на жреческата колегия на *Fratres Arvales* и организиране на *Ludi Saeculares*. Основно място в пантеона на Август заемат Аполон и Марс (Croon 1981, 248). На култа към Марс, по-точно към *Mars Ultor*, е посветен и осветен храм на *Forum Augusti*, който Октавиан Август обещава в 42 г. пр.Хр., преди битката при Филипи: *In privato solo Martis Ultoris templum forumque Augustum ex manibus feci* (Mon. Ancyr. 21). Храмът е осветен четиридесет години по-късно, време, през което богът на отмъщението променя своята същност и се трансформира в бог-защитник. Религиозните предпочитания на Август към Марс са мотивирани от идеята на императора да бъде по-скоро умиротворител и защитник, отколкото отмъстител, защото, благодарение на неговите заслуги, вече е настъпил *paux Augusta* и идеята за отмъщението не е актуална, по-скоро тя е обезличена (*ibidem* 259). Затова в гръцкия текст на *Monumentum Ancyranum* Арес е наречен *Amyntor* – “закрилник, помощник”, което отразява и старите италийски и римски представи за същността на Марс.

Култът към Марс в провинциите е засвидетелстван с различна популярност, като най-многобройни са паметниците от Африка, Испания

и *Germania Superior*, сравнително по-малко са тези от Дунавските провинции, а най-малко са от Британия, Долна Германия и Далмация. J. Toutain споделя мнението на G. Wissowa, че най-често Марс е почитан в граничните провинции, завзети чрез война (Toutain 1907, 260; Wissowa 1902, 138). При келтите и германите, поради асимилация с местни божества, той е почитан като келтския Тутатес и Тиу. Навсякъде, обаче, Марс съхранява своята изконна същност на бог-воин победител и пазител-защитник на мира със силата на оръжието (Wissowa 1902, 138).

Най-значителните паметници в провинция Долна Мизия, посветени на Марс, произхождат от седалища на легиони и техните подразделения.

Варовиков пиедестал с внушителни размери е намерен във вътрешния двор на *principia* в Нове, недалеч от мястото, където се предполага, че е издигнат (Kolendo, Božilova 1997, 69). Посвещението е за *Mars Victor legionis I Italicae Antoninianae* и е направено за здравето на император Хелиогабал (218–222 г.) от примипила на легиона *Marcus Valerius Flavianus*, чиято кариера не следва установените етапи за достигане на тази длъжност, според текста на надписа, подобно на примипила *Caius Iulius Carianus* в посвещението за *Liber pater*, произхождащо също от Нове (CIL, III, 750). Интерес в посвещението към Марс предизвиква филиацията на почитателя. Вместо приетите съкращения е изписано пълното име на неговия баща – *Marcus Valerius Mucacensus*, което не е случайно. Така става ясно, че независимо от италиейските си имена той има тракийски произход и романизацията на неговото семейство датира от времето на неговия дядо (Božilova, Kolendo, Mrozewicz 1992, 41). Предполага се, че неговият баща, след оттеглянето си от войската, става член на *ordo decurionum* в *Cirta*, което позволява на сина му да бъде включен в *ordo equestris* и да заеме висш офицерски чин в *legio I Italica* при завръщането си в Тракия (*ibidem* 44). Посветителната формула показва, че е почетен *Mars Victor*, като божество покровител на легиона, осигуряващо неговите победи. В друг надпис от Нове, през 182 г., примипилът *Marcus Maesius Geminus* прави посвещение на още едно божество, почитано от служещите в същия легион – *Bonus Eventus legionis I Italicae* (IGLN № 3). Ако историческата обстановка по времето на император Комод е неспокойна, то при Хелиогабал липсват сведения за битки в тази част на империята и единствено стремежът към успешен

изход, към бъдеща победа, мотивира това посвещение. Върху пиедестала вероятно се е издигала статуя на Mars Victor, за което се съди от следите от дупка и вдлъбнатина с форма на подметка (Kolendo, Vožilova 1997, 69). От Нове е позната статуетка на Марс (Dimitrova-Milčeva, 2006, 26), представяща го с коринтски шлем, с копие във вдигнатата дясна ръка и меч в лявата, отпусната надолу. Възможно е тя да е копие на голямата статуя, стояща върху този пиедестал в principia, но не е изключено да е представен крачещият и брониран Марс, носещ статуетка на Виктория и лаврова клонка, тип засвидетелстван през цялата императорска епоха, образ на победата и мира (Simon 1984, 555). Надписът завършва с посвещението Aquilae dono dedit, с което посветителят, респективно легионът, почита своя символ – орела, като му принася в дар този паметник.

Преди военната реформа на Марий легионите имат свой знак знаме – insigne, представляващо някакво животно: вълк, минотавър, кон, глиган и орел. След реформата всеки легион получава номер и се запазва само орелът – Aquila, който е с разперени крила и със светкавица между ноктите – символ на мощта на върховния бог Юпитер (Гримал 1998, 374–375). Неговото съхранение е поверено на примипила. В светилището на знамената в лагера – sacellum или aedes, намиращо се в средната част на принципията централно място заема Aquila, бюстът на императора и неговото изображение, заобиколени от знамената на отделните части на легиона.

Единствено от Нове са известни и други посвещения на Aquila (CIL, III 7591 = 6224, IGLN № 31, 47), но сред епиграфските свидетелства не се открива паметник със специално посвещение на Aquila. В два от паметниците посвещенията за него са в края на надписа, като в единия на първо място е изказана почит към Luna (IGLN № 31), а в другия – към Signum originis (IGLN № 47). Само в един надпис Aquila е почетен редом с останалите, включени в посветителната формула, божества и е наречен с епитета Sanctus (CIL, III 7591 = 6224). Посветителите в тези надписи са служещи в I Италийски легион примипили, чиито имена, M. Aurelius Iustus и M. Aurelius Paulinus, показват императорска романизация от времето на Марк Аврелий, Комод или Каракала, а C. Tullius Arolinaris вероятно е с гръцки произход. Очевидно е засиленото почитане на военните знамена и символи по времето на Северите, което намира официален израз в разгледаните свидетелства. Първият по време от тези

олтари има неофициален характер (IGLN № 31) и се предполага, че е поставен преди 184 г. След тази година примипилите вече предпочитат да правят посвещения върху пиедестали със статуи на божества (Kolendo 1988, 100). Изключително важната роля на примипила в религиозния живот на легиона мотивира и стремежа на всеки един да надмине останалите свои предшественици при отдаването на почит към божества или за здравето на императорите и техните семейства от името на легиона. Освен разгледаните паметници, сред останалите запазени посвещения върху олтари и пиедестали, направени от примипили в Нове, са почетени Iuppiter Optimus Maximus Depulsor (IGLN № 25), Bonus Eventus (IGLN № 4), Liber Pater (CIL III 750) и Victoria Augusta Panthea Sanctissima (IGLN № 46). Те се датират в края на втори и първата половина на III в.

Религиозните предпочитания на един от римските легиони в Нове отразяват общата тенденция на този период, когато божествата от официалния култ постепенно се изместват или от старите божества защитници (Liber Pater, Genius), или от обожествените персонификации (Bonus Eventus, Virtus, Victoria). Култът към Aquila и военните знамена намира израз не само в посочените посвещения (CIL III 7591), а в принасяне в дар на този свят военен символ паметници на Mars Victor, Luna и Signum originis. Връзката на култа към Mars и знамената на легиона през императорската епоха се открива още в Res Gestae на император Август: *Signa militaria complur[a per] alios d[u]ces am[issa] devicti[s ho]stibus re[cepi] ex Hispania et [Gallia et a Dalm]ateis. Parthos trium exercitum Roman[o]rum spolia et signa re[ddere] mihi supplicesque amicitiam populi Romani petere coegi. **Ea autem signa in penetrali, quod es[st] in templo Martis Ultoris, reposui** (Aug. Res Gestae, 5, 39-43).*

Многобройните пластични изображения на Aquila, открити в Нове, са с размери от 0,027 до 0,12 м и са изработени от мрамор, мед, кост, теракота или бронз, представящи фигура или глава на орел. Най-голямата пластика на глава е куха, намерена е в принципията и е служела за крайник на знаме (ИМСв, инв. № Нове 776). Преобладава типът на фигура с полуразперени криле и високо вдигната глава (ИМСв, инв. № Г-759, ИМСв. II-B2036, ИМСв. III-B1286), а в една от статуетките орелът е стъпил на глобус (ИМСв. Инв. № Нове 756). Две от фигурите са били апликирани, а останалите вероятно са били дарове, поставени в светилицето на знамената в принципията, където се извършват официалните

религиозни церемонии на легиона за освещаване на оръжията по време на празниците, свързани с култа към Марс: *Quinquatrus* – 19 март, на роговете – *Tubilustrium* – 23 март, на 19 октомври, когато отново се освещава оръжието – *Armilustrium*, при полагането на военната клетва на 3 януари, както и на *Rosalia signorum* – на 10 и 31 май.

Другият надпис от Нове е върху олтар, с посвещение на *Mars* и *Genius armamentarii*, направено от името на *Valerius Crescens, custos armorum*, открит на *via sagularis*, вторично употребен като строителен материал през IV в. (IGLN № 32). Предполага се, че е стоял първоначално близо до *principia*. *Custos armorum* – “пазител на оръжието” спада към младшите *principales* и е бил един за всяка центурия (Иванов 1983, 55). Не е ясен поводът за поставянето на олтара, но почитането на тези божества от военно лице може да се обясни с празник, посветен на Марс, с който по асоциация, а и поради длъжността си, е почетен и един непознат в римските провинции *Genius armamentarii*. Засиленото почитане на Марс и другите *Dii militares* от началото на III в., както и формата на буквите датират надписа в периода края на II в. и началото на III в.

Третият значителен паметник с посвещение на Марс е открит в *Nigrinianis-Candidiana* (Малък Преславец) (AE 1972, 504). Посветителната формула съдържа имената на божествата от Капитолийската триада, на *Mars pater, Urbs Roma Aeterna et ceteri Dii immortales*. Почетените божества са от официалния римски пантеон, но краят на посветителната формула съдържа *ceterisque Diis immortalibus*, което включва всички останали божества, наречени *immortales* – “безсмъртни”. Очевиден е аспектът на почетените божества, чиято покровителствена функция е подчертана от епитета на *Mars* като *Pater* и присъствието на *Urbs Roma Aeterna*. Марс не е богът-войн, а е закрилник и помощник. Този епитет спада към т.нар. “неутрални” епитети, наред с *Augustus* и *Invictus* и се среща сравнително рядко (Croon 1981, 271)

В *Itinerarium Antonini Augusti* е отбелязана пътната станция *Nigrinianis*, за която се смята, че в края на III в. е преименувана на *Candidiana* и е отгъждествявана с укреплението до с. Малък Преславец (Петков 2002, 139). Направените измервания и сравнения с античните пътеводители и сведенията, дадени от Прокопий (*Procop. De aedificiis* 4, 7, 9, 1–2; 4, 11, 20, 169–173), доказват съществуването на двете селища едновременно, като *Nigrinianis* се локализира в района на Долно Ряхово,

на брега на р. Дунав. На това място е бил разположен римски лагер, около който възниква канабно селище още през I в., които продължили съществуването си до III век. Кастелът е изграден в края на III и началото на IV в. и според намерените тухли с печати тук се е намирала военна част от състава на *pedatura inferior* към XI Клавдиев легион. В другата крепост – *Candidiana*, до с. Малък Преславец, изграждането на лагера на *Cohors I Lusitanorum Cyrenaica* и селището трябва да се отнесат в периода 235–238 г., според открития епиграфски (Velkov 1961, 215) и нумизматичен материал, а вследствие реформите на Диоклециан, *Candidiana* се превръща в кастел, в който е настанена част от *pedatura superior* на XI Клавдиев легион (Петков 2002, 141). Предвид изложените данни посветителният надпис трябва да се датира в късния III век. Посветителят *L. Flavius Victor*, примипил от XI Клавдиев легион изпълнява дадения обет заедно със сина си *L. Flavius Italus*, което определя частния характер на паметника и е израз на религиозните им предпочитания. Епитетът *immortales* се среща в още един надпис в източната част на провинция Долна Мизия (Доневски 1976, 61), както и в надписи от останалите провинции, обикновено след Юпитер и други божества (Dessau 1979, № 190, 628, 4323, 4833) и отразява стремежа да бъдат почетени всички покровителстващи божествени сили. В надписа, от Силистра, тази формула следва *Iuppiter Optimus Maximus Salutaris* и *Iuno Regina* и самият паметник е с частен характер, по предварително даден оброк за здравето на *[S]ilvius Silvanus, v(ir) p(erfectissimus)*, *praeses provinciae Moesiae Infer[ioris]* и неговите близки (Доневски, 1976, 61). За високото обществено положение на посветителя се съди и от размерите на варовиковия блок, върху който е издълбан надписът. Датира се при управлението на Диоклециан – 284–303 г., по наименованието на длъжността. От Силистра е познат друг *praeses provinciae Moesiae inferioris* – *Aur(elius) Dizzo v(ir) p(erfectissimus)* (Доневски 1976, 61) и един *legatus Augusti pro praetore* – *Domitius Antigonus* (Доневски 1976, 62), които правят частни посвещения на Юпитер, божествата на *Roma Aeterna* и на *Genius provinciae Moesiae Inferioris*. Името на провинциалния управител *Domitius Antigonus* се открива в посветителен надпис от Малък Преславец, от времето на император *Maximinus Thrax* (235–238 г.) и в надпис в чест на същия император, неговия *numen et maiestas*, намерен в *Sostra* (CIL III 14429). Последният е върху пиедестал за статуя на император Максимин, издигнати със средства на *cohors I Cispadensium Maximiniana*.

Олтар с посвещение на Марс по предварително даден оброк е открит в района на вила № 2 в Монтана, използван вторично (Александров, 1980, 39–40). Датира се около средата на III век и намира аналог в още два олтара, произхождащи от същото място, с посвещения на Херкулес (*ibidem* 39) и Силван (Александров 1977, 54). Липсват данни за посветителите и тяхната длъжност, но еднотипният характер на арите навежда на мисълта, че вероятно са поставени от едно и също лице, бивш служител в римската войска, собственик на вилата, или неин управител.

В крепостта на *Sexaginta Prista* е намерен олтар с подобен лаконичен текст (Велков 1968, 4), който се поставя в същите хронологични граници като олтара от Монтана. Богът е почетен без епитет, което е свидетелство, че през III в. Марс е схващан и почитан не в някои от конкретните му функции, а в неговите комплексни измерения на покровител, отмъстител и победител.

Бронзовите статуетки, изобразяващи Марс, произхождат от Монтана, Гиген, Бутово, Нове, Кошарна, Русенско, Опака, Преселна и Дуросторум. Преобладава облеченият във военно облекло бог, а от атрибутите – копието и щитът. Мечът се носи в изображенията върху монети от републиканския период, както и в етруските статуи. Това е оръжието на отмъстителя за убийството на Цезар, но след битката при Филипи Марс демонстративно го носи в сгънката на лявата ръка (Simon 1984, 554). Този тип – типът на *Mars Ultor* с меч, се намира в изображенията от Нове (Dimitrova-Milčeva 2006, 26) и Кошарна, Русенско (РИМ Русе. Инв. № II 337).

След отпадането на мечта остават другите два атрибута – щитът и копието и това е идея на Август, който иска да възкреси старите религии, а с поставянето кръглия щит на земята, на който се опира, скулпторът обръща поглед към републиканския Марс (Simon 1984, 554). Определено може да се твърди, че през императорската епоха иконографията му следва тенденцията, наложена от император Август, която се открива и върху монетите. За прототип не е използвана гръцка статуя, както при повечето римски изображения, което не е случайно. Според Август гръцкото изображение на Арес не отговаря на сложната природа и изключително важната роля на Марс като закрилник на Рим и императора, което налага един италиански тип на *Mars pater* и *victor* с най-важния атрибут – копието (*ibidem*).

Най-ранното изображение на Марс се датира в късния IV в. пр.Хр. и е направено върху пренестинска циста. Марс е представен с характерните си до късната античност оръжия: копие, щит и шлем, от които най-важно е копието и което в ранната епоха е представлявало самият бог или по-точно неговият *numen* (LIMC 1984, 553). Ранните оскосабелински статуи го представят като копиехвъргач, който тип се открива в статуетката от Опака (Велков 1932, 308–309). Това е единствената пластика, произхождаща от провинция Долна Мизия, в която Марс е в движение и едно от малкото изключения сред откритите в различните части на империята статуетки от I в. пр.Хр. до късната императорска епоха, представящи най-ранния италиански образ на копиехвъргача (Simon 1984, 553). Вторият основен италиански тип е стоящият Марс с копие и фиала, но той не се наблюдава в по-късните статуетки, защото след битката при Филипи вместо фиалата се възприема друг атрибут – мечът, оръжието на отмъстителя.

Сред откритите десет статуетки на Марс в провинция Долна Мизия преобладава шлемът с коринтска форма, засвидетелствана в пластичните изображения от Гиген, Бутово, Нове (Велков 1934, 453; Ognenova-Marinova 1975, 78; Dimitrova-Milčeva, 2006, 26; Велков 1926/27, 315), а при бронзовите статуетки се среща и украсен с пера, което е италиански вариант (Ognenova-Marinova 1975, 80, 81). Щитът по-често е малък и кръгъл.

Орнаментацията с грифони, горгонейон, растителни елементи и спирали на шлема и бронята в статуетките от Бутово и Преселна (Ognenova-Marinova 1975, 78, 80) подчертават връзката с атическата класика (Simon 1984, 554), а едната статуетка от Бутово има поразителна прилика с друга, наречена стратегът от Тарант (IV в. пр.Хр.) (Ognenova-Marinova 1975, 78). Бронята на Mars Ultor е украсена с грифони, които са спътници на богинята на справедливото възмездие, Немезида, а присъствието на грифона при този тип Марс е толкова задължителен, че, при липса на място върху бронята, той е бил изобразяван в краката на бога (Simon 1984, 554). Голямата къдрава брада е характерна за Mars Ultor, както и коринтският шлем, докато Mars на Ara Pacis носи атически шлем.

За произхождащите от провинция Долна Мизия пластики е характерно представянето на Марс с гъста брада, мустаци и къдрава коса, която се подава изпод коринтския шлем, във военно облекло (Велков 1934, 453; Ognenova-Marinova 1975, 78; Църов 1990, 41; Ognenova-Mari-

nova 1975, 80, 81), с копие (Ognenova-Marinova 1975, 78; Велков 1932, 308–309; Ognenova-Marinova 1975, 80, 81), щит (Ognenova-Marinova 1975, 78, 80, 81) или меч (Dimitrova-Milčeva, 2006, 26; РИМ Русе. Инв. № II 337). Подобно смесване на иконографските типове се наблюдава при изображенията на божествата през императорската епоха и намира своите обяснения в разнородния етнически и социален състав на почитателите, както и в тенденциите в официалната римска политика в сложно променящата се историческа обстановка в Империята през III в., към който се отнасят по-значителните свидетелства за култа към Марс.

В землището на с. Малък Преславец са открити фрагменти от голяма бронзова статуя с височина 3,20 м, която се определя като статуя на римския император-победител Траян (Венедиков 1985, 103). Фигурата е облечена в ризница върху хитон и обува във войнишки *caligae*. Дясната ръка е била вдигната нагоре и е държала копие, а в лявата, протегнатата напред – статуетка на Виктория с височина 0,32 м. Ризницата отпред е богато украсена. В центъра е изобразен орел с разперени криле, който държи в ноктите си мълния, под него – гирлянда от растителни орнаменти, ограждаща три фигури: Паладион, от двете страни на който са представени две долитащи Виктории, които увенчават Атина. Хитонът под ризницата е изобразен като фустанела с надиплени еднакви гънки, завършващ в долния край с украса във вид на рибена кост. Наблюденията върху този тип “статуи с ризница”, много популярни в територията на Римската империя, показват, че те обикновено са изработени от камък и са с размери близки до човешки ръст (Венедиков 1985, 99). Мотивът върху ризницата – Паладион с две Виктории се разпространява широко от втората четвърт на II век, като този начин за представяне на императора се възприема от столицата. Идеята за победа е изразена по категоричен начин и може да се свърже с победните походи на император Траян и покоряването на Дакия, както и с неговите огромни заслуги за разширяване и стабилизиране на Империята. Колосалната фигура, изработена от бронз, обаче, по-скоро има божествени измерения и внушения. Бронираният Марс, носещ статуйка на Виктория, е изобразен върху сестерции на Клавдий, Вителий, следващите императори и особено по време на императорите-войници. Той е засвидетелстван през цялата императорска епоха, символ на постигнатия мир след извоюваната с оръжие победа, а най-важният атрибут на италиятския Марс, откриван върху републикански денари, е копието (Simon 1984, 555).

J. Croon проследява развитието на култа към Марс във връзка с идеологическите амбиции на императорите и намира за парадоксално, че понякога императорът акцентира върху аспект, който не е успял да реализира (Croon 1981, 270). Агресивният, според него, епитет *Victor* се среща често върху монети от времето на Галба, Вителий, Веспасиан, различните осиновени и повечето войнишки императори (*ibidem* 271), монетите с *Mars Ultor*, след управлението на Галба, Вителий, Веспасиан, отново стават актуални при Антонин Пий и Марк Аврелий, които целят имитация на златния век на Август, издигайки в култ *felicitas seculi*, а през III в. излиза на преден план и същевременно се прави пропаганда с *Mars Pacator* и *Pacifer*. Тази пропаганда на мира не отразява реалната историческа обстановка, победата и мирът са по-скоро желани, а не постигнати (*ibidem* 272). Ако се направи подобна аналогия, идеята за издигането на тази импозантна статуя на *Mars Victor* не е спечелената победа, а по-скоро очакваната, това е Марс, който води към победа, а не победителят.

В подкрепа на предположението, че статуята от с. Малък Преславец представя Марс е изображението му върху монета, от времето на Гордиан (Мушмов 1912, № 1654), където богът е с шлем, военно облекло, в ход наляво, с копие в лявата ръка и Виктория в дясната.

Към анепиграфските паметници на Марс трябва да се отнесат и принадлежащите в частната колекция “Арес” три статуетки, независимо че не са локализирани. Те допълват иконографския аспект на култа в нашите земи. Едната от тях представя Марс в къс хитон, висок шлем и ботуши (Кабакчиева 2000, 148), с които са обути и фигурите на императорите. *Mars Ultor* със сандали изглежда по-реалистичен, но кожените ботуши са божествен атрибут. Те се откриват и в голямата статуя от Малък Преславец – още един аргумент за идентификацията ѝ с Марс.

Издигането на култови паметници по Долнодунавския лимес от военни подразделения е не само проява на почит и измолване на подкрепа и благоволение от божеството, но вероятно има апотропеичен характер, което оправдава и колосалните размери на статуята. Известни са и две скални изображения на божества, изсечени в скалите на брега на Дунав. Едното се намира на около 1400 м източно от Сомовит и е посветено на Зевс Збелсурд, представен пред храм, върху поставка (Герасимов 1961, 235). Посветителите са работещите каменоделци по поддържането на крайбрежния път и строежите в *Escus vexillarii* от V Македонски легион.

Другото изображение е открито при римската каменна кариера до Черна вода в Добруджа. На височина 6,5 м над нивото на реката се вижда релеф на Херкулес върху база, в ниша, изсечен от войници, принадлежащи към настанения в близост легион (*ibidem* 236). Очевиден е стремежът на посветителите така да разположат към реката релефите, че те да се забелязват отдалеч. Скалните изображения се датират в късния III в., когато по Долнодунавския лимес обстановката е много тревожна. През 271 г. римляните се изтеглят от Дакия под натиска на нахлуващите от север врагове. Наложилите се административни и военни реформи, направени по време на Аврелиан и Диоклециан променят границите на провинциите, но кризата в империята се задълбочава. През този период култът към Марс в аспектите на победител и защитник се възражда. Подобна тенденция се забелязва и в култа към Минерва. Не е случайно изписването на нейното име пред това на Юнона в посвещението, намерено в късноантичния кастел Ятрис (Wachtel 1991, 207), както и откритата на същото място нейна статуетка, представляваща типа Атина Промахос.

Паметниците от Долна Мизия, посветени на Марс, се локализируют по лимеса или в селища от вътрешността на провинцията, в които са били разположени части от римски легиони, и този факт определя римския аспект в почитането му.

Култът към Марс остава затворен в рамките на военния лагер, не защото не намира съответстващ или близък до неговия характер местен култ. Смята се, че траките са почитали бог на войната, но неговото име остава неизвестно въпреки предполагаемите названия Кандаон и Плейсторос, на когото дори са принасяни човешки жертви (Кацаров 2004, 255; 742). Има изразено предположение, че тракийците са изобразявали своя бог на войната под образа на Херакъл (*ibidem* 742). Причината за затворения характер на култа към Марс трябва да се търси в относително късното му проникване в провинция Долна Мизия и тясната връзка с официалната политика, проводник на която е войската и която от офанзивна, през III в. придобива дефанзивна насока. Императорите воюват с непрестанните заплахи на границите на Империята и не могат да постигнат желанния мир, но пропагандират мир, за да защитят Империята и издигат в култ не завоевателя Марс, а умиротворителя и закрилника. Не случайно при Галиен, а по-късно и при тетрархията се появява върху

монети и епитетът му Conservator (Croon 1981, 271). Следвайки тази официална политическа тенденция, може да се предположи, че откритият в Ятрус олтар с посвещението Consvrat(ori), както и посветителният надпис Conservatori et diversis ultori, вграден в основите на кула № 7 в Абритус (Радославова, Дзанев 2003, 118–119), датирани в III в., са свързани с култа към Марс.

В своето обширно изследване върху идеологията на култа към Марс по времето на Принципата и нейната предистория J. H. Croon разглежда проявите на култа през императорската епоха, заложили в комплексната същност на божеството, която той определя като амбивалентна – на закрилник (проява на по-старото съдържание на Марс) и на нападател, на бог-воин, осигуряващ мира чрез извоюваната с война победа, и тази семантика прави възможна паралелната му поява по едно и също време като Ultor, Conservator, Pacator, Pacifer и Victor (Croon 1981, 274)

Относително малкият брой епиграфски и анепиграфски свидетелства в провинция Долна Мизия категорично показват, че този култ не става популярен сред цивилното население. Само пиедесталът от Нове, посветен на Mars Victor има официален характер, но фактът, че се принася в дар на Aquila, показва по-голямата значимост на култа към знамената на легиона. Едва от средата на III в. до залеза на Западната римска империя, най-често изобразяваният бог върху монетите на императора е Марс и той се утвърждава като главен бог на войската (Domaszewski 1895, 114).

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Александров, 1980: Г. Александров. Антични надписи и други находки от Монтана (Долна Мизия). – Археология XXII, 1980, кн. 1, 34–41.

Александров, 1977: Г. Александров. Латински надписи от Монтана (дн. Михайловград). – Векове VI, 1977, кн. 5, 51–60.

Велков, 1968: В. Велков. Епиграфски приноси към историята на Русе и Русенско през римската епоха. – Известия на Народния музей – Русе, кн. III, 1968, 3–10.

Велков, 1926/27: Ив. Велков. Новооткрити старини. – ИБАД, 1926/27, 312–320.

- Велков, 1932:** Ив. Велков. Новооткрити старини. – ИБАИ, VI, 1930/31, София, 1932, 302–313.
- Велков, 1934:** Ив. Велков. Новооткрити старини. – ИАИ, VIII, 1934, 447–460.
- Венедиков, 1985:** Ив. Венедиков. Статуята на римски император от Малък Преславец. – Известия на Националния исторически музей, том V, София, 1985, 93–106.
- Герасимов, 1961:** Т. Герасимов. Принос към античната археология на България. – ИАИ, 24, 1961, 235–236.
- Геров, 1949:** Б. Геров. Романизмът между Дунава и Балкана от Август до Хадриан. ч. I. – ГСУ, ИФФ, XLV, София, 1949, 3–91.
- Голубцова, 1985:** Е. С. Голубцова. Культура древнего Рима. Москва, 1985.
- Гримал, 1998:** П. Гримал. Римската цивилизация. София, 1998.
- Доневски, 1976:** П. Доневски. Латински надписи от Дуросторум. – Археология 1976, кн. 4, 61–64.
- Иванов, 1983:** Р. Иванов. Principales в римската войска на Горна и Долна Мизия (в дн. Северна България) през Принципата. – Археология, 1983, кн. 1–2, 50–62.
- Кабакчиева, 2000:** Г. Кабакчиева. OESCUS. Castra Oescensia. Ранноримският военен лагер при устието на Искър. София, 2000.
- Кацаров, 2004:** Г. Кацаров. Избрани съчинения, том II, София, 2004.
- Мушмов, 1912:** Н. Мушмов. Античните монети на Балканския полуостров и монетите на българските царе. София, 1912.
- Петков, 2002:** Ем. Петков. За локализацията и историята на антични укрепления в района на град Тутракан. – Сборник “Добруджа”(20), 2002, 139–144.
- Радославова, Дзанев, 2003:** Г. Радославова, Г. Дзанев. Абритус (Abritus). – Римски и ранновизантийски селища в България. Том II, София, 2003, 110–148.
- Църов, 1990:** Ив. Църов. Паметници на римската бронзова пластика от Историческия музей във Велико Търново. – Годишник на музеите от Северозападна България, кн. XVI, В. Търново, 1990, 31–42.
- Božilova, Kolendo, Mrozewicz 1992:** V. Božilova, J. Kolendo, L. Mrozewicz. Inscriptions latines de Novae. Poznan, 1992.
- Croon, 1981:** J. Croon. Die Ideologie des Marskultes unter dem Principat und ihre Vorgeschichte. – ANRW II, 17, 1, 1981, 246–275.
- Dessau, 1979:** H. Dessau. Inscriptiones Latinae selectae, vol. I, Chicago, 1979.

- Dimitrova-Milčeva, 2006:** A. Dimitrova-Milčeva. Die Bronzefunde aus Novae (Moesia Inferior). Warszawa, 2006.
- Domaszewski, 1895:** A. von Domaszewski. Die Religion des römischen Heeres. – Westdeutsche der Zeitschrift für Geschichte und Kunst, 14, 1895, 1–123.
- Helgeland, 1978:** J. Helgeland. Roman Army Religion. – ANRW II. 16. 2, 1978, Berlin-New York, 1470–1505.
- Kolendo, 1988 (1990):** J. Kolendo. Les nouvelles inscriptions des primi pili de Novae. – Archeologia XXXIX, 1988 (1990), 91–103.
- Kolendo, Božilova, 1997:** J. Kolendo, V. Božilova. Inscriptions grecques et latines de Novae (Mésie Inférieure). Bordeaux, 1997.
- Simon, 1984:** E. Simon. Mars. – LIMC II, 1, Zürich und München, 1984, 503–559.
- Ognenova-Marinova, 1975:** L. Ognenova-Marinova. Statuettes en bronze du Musée national archéologique à Sofia. Sofia, 1975.
- Toutain, 1907:** J. Toutain. Les cultes païens dans l'Empire romain. Paris, 1907.
- Velkov, 1961:** V. Velkov. Zur Geschichte eines Donaukastells in Bulgarien (Der untermösische Statthalter Domitius Antigonus). – Klio, 39, 1961, 215–221.
- Wachtel, 1991:** K. Wachtel. Die Inschriften. – Jatruss-Krivina, Band IV, Berlin, 1991, 207–214.
- Wissowa 1902:** G. Wissowa. Religion und Kultus der Römer. München, 1902.
- Wissowa 1912:** G. Wissowa. Religion und Kultus der Römer. München, 1912.